

Foto's met een verhaal

Twee jaar geleden bracht Ilse Visser, toen een leerlinge uit 3-havo van het Penta College CSG Angelus Merula, een hele stapel foto's uit de Tweede Wereldoorlog mee naar school. Ze had haar grootouders geïnterviewd en bij het verslag daarvan hoorden ook die foto's.

Ilse: 'Ik moest een werkstukje maken over de Tweede Wereldoorlog en daarvoor moest ik met mijn opa en oma gaan praten over die tijd. Toen zei m'n moeder,

omdat ze die foto's had, dat ik het maar dâarover moest gaan hebben ...'

Ilse Visser

Mevrouw de Zeeuw

Mevrouw de Zeeuw (oma): 'En toen kwam ze bij ons en als zij een woord zegt, dan zeggen wij er tien. Dus dat was nogal makkelijk. Ik denk dat ze zich die tijd niet voor kon stellen. Wij hadden dat ook, want als kind deed je dingen waarvan je achteraf pas zegt: o, zat dat zo. Je registreerde dingen die je niet begreep.'

Het zijn vaak wat onwennige gesprekken, de interviewtjes die leerlingen met hun grootouders over de Tweede Wereldoorlog maken. Het ontbreekt de leerlingen veelal aan inlevingsvermogen en daarom zijn ze dus niet in staat om door te vragen. Het slagen van het vraaggesprek hangt daardoor in belangrijke mate af van het vermogen van de grootouders om zich zo uit te drukken dat het hun kleinkind raakt. Niet alleen moet er zestig jaar in de tijd overbrugd worden, maar ook zestig jaar in ervaring. En dat is voor beide gesprekspartners vaak een te moeilijke opgave.

Meestal bestaan de werkstukjes uit korte antwoorden op de vragen die de leerlingen, ter voorbereiding, in de klas hebben gemaakt. Maar soms kom je ineens iets prachtigs tegen. Een opa die in mei 1940 de hele tocht naar Duinkerken heeft meegemaakt en beeldend aan zijn kleinzoon beschreef hoe hij, vanuit de duinen, de aanval van de *Luftwaffe* op het zich inschepende Engelse expeditieleger had waargenomen. En twee jaar geleden was er ineens die stapel foto's die een werkstukje van een leerlinge vergezelde. Ik had de foto's pas later te zien gekregen, want het hele project had ik aan een stagiaire uitbesteed. Maar hij beseftte dat hij iets unieks in handen had gekregen. Gefascineerd bekeken we samen de kleine zwart-wit fotootjes. 'Dit is goud Tony', zei ik, 'dat we zoiets in handen hebben gekregen!'

De meeste foto's laten beelden van het verwoeste Rotterdam zien, verder zijn er foto's van de gevolgen van de gevechten in de meidagen van 1940: veel neergestorte en verwoeste vliegtuigen en opgeblazen bruggen. Het zijn bekende beelden: de geblakerde toren van de Laurenskerk temidden van de puinhopen, uitgebrande Ju-52's en G-I's, een Fokker D.XXI; het soort foto's dat in ieder boek over de meidagen van 1940 te zien is en daarom waarschijnlijk door meerdere Nederlanders gemaakt.

Een groot deel van de foto's is echter aantoonbaar door Duitsers gemaakt: Duitse militairen posierend bij een verlaten Nederlandse pantserwagen en een uitgeschakelde, waarschijnlijk in Brabant ingezette, Franse Hotchkiss tank. Het zijn *snapshots* van de *Blitzkrieg*: een gevangengenomen, zwarte Franse militair, een gesneuveld

Fotozaak Hollywood, Beijerlandselaan 44 te Rotterdam. De winkeldames, en de rij op straat voor pasfoto's.

de soldaat, meerdere foto's van een eenheid gemechaniseerde *Flak* lucht-afweergeschut waar soms ook poserende burgers op te zien zijn. Maar er is ook een foto bij die te maken heeft met een voetbalwedstijd en Duitse militairen op het strand in Scheveningen. Verder nog een soldaat hangend uit een goederenwagon van de *Reichsbahn*, schietende infanteristen, veel tanks, de kathedraal van Orleans en neergeschoten vliegtuigen. Bij deze foto's hoort een verhaal.

Duitse kiekjes voor thuis

Mevrouw De Zeeuw: 'We hadden thuis twee fotozaken op Zuid, wij zijn van de boerenzij. Eén zaak op de Groene Hilledijk en een op de Beijerlandselaan. Die waren op loop-

afstand van elkaar. De zaak op de Groene Hilledijk was het grootste, daar was ook de donkere kamer, beneden in de kelder. In die tijd deed je het ontwikkelen en afdrukken zelf. Mijn vader was eigenlijk nooit in de winkel, wij hadden altijd een winkel-juffrouw. Voor het ontwikkelen en afdrukken van de foto's hadden we ook personeel. Mijn vader maakte natuurlijk zelf foto's, misschien ook die van Rotterdam. Maar er kwamen ook Duitsers in de zaak. We hadden echt vrachten foto's toen mijn vader overleed en we de zaak moesten sluiten. Hij had tweede afdrukken gemaakt van dingen waarvan hij dacht dat ze belangrijk waren. Sommige foto's hield hij zelf, maar heel veel is naar de illegaliteit gegaan. Tijdens de oor-

*Rotterdam na het bombardement en de brand.
Foto's uit de voorraad van fotozaak Hollywood.*

log werd daar niet over gesproken en eigenlijk na de oorlog ook niet. Je kunt het nog zien, de foto's met een kruisje aan de achterkant, zijn de dubbele.

De eerste Duitsers die in de zaak kwamen, helemaal aan het begin van de oorlog, waren frontsoldaten. Ze wilden mijn tante, die in de winkel stond, grijpen. Ze is toen in de etalage gaan zitten, daar was ze veilig. Iedereen kon dan zien wat er gebeurde. Een jaar of achttien zal ze zijn geweest.

Al snel kregen we ook Duitsers als klant in de winkel. En omdat we achter de zaak woonden, maakten we natuurlijk het nodige mee. Zo was er een Duitser die postduiven had, in een grote vierkanten mand. Die waren niet van hem zelf, maar van het leger. Ja, wat hij met die duiven moest, dat weet ik niet. Misschien moest hij ze ergens loslaten of had hij ze juist opgehaald. Hij was geen echte fotograaf, maar iemand die voor zichzelf foto's maakte. Hij kwam

ook wel eens 's avonds langs. Maar hij bleef altijd in de zaak, in huis kwam hij nooit. Ja, en hoe gaat dat, als je vaker regelmatig in een zaak komt, dan neem je eens wat mee. Hij nam dan wat eten mee of een beetje boter. Maar later niet meer, want toen hadden ze het zelf ook niet meer. De laatste keer heeft hij hui-lend afscheid genomen. Hij was niet ingekwartierd, hij woonde in een van de barakken die bij het Feyenoordstadion stonden.

De foto's van verdedigingsdingen bij Scheveningen en Hoek van Holland met van die bunkers en zo, die zijn destijds allemaal naar de illegaliteit gegaan. Ze hebben natuurlijk vaak genoeg zo gedaan van: hupsakee, druk maar af. Het moest natuurlijk allemaal stiekem gebeuren, want er kwam vaak een Duitser mee de donkere kamer in. Als er tenminste bijzondere rolletjes kwamen. Er waren ook blote foto's bij, dat ze in de duinen met meiden aan het rollebollen waren, maar dat was

natuurlijk zuiver privé. Die heb ik nooit mogen zien.

Verder maakte mijn vader ook wel foto's voor de Duitsers. Hij had de gewoonte om ons, ik heb nog een zus die anderhalf jaar jonger is, overal mee naar toe te slepen als er wat was. Dus als hij de Duitsers moest fotograferen omdat ze *Weihnachten* vierden, nam hij z'n dochtertjes mee, want er viel allicht wat af. Dat was natuurlijk voornamelijk op dagen als met Kerstmis, want dan kregen ze heimwee. Die mannen vonden het gezellig als je kwam. Wanneer je binnen kwam, kreeg je koffie of thee en dan moesten de foto's gemaakt worden. Daarna ging mijn vader weer weg en dan bleef ik nog wat langer. Ze zongen van die Duitse liedjes en er stond ook een kerstboom. Het waren er niet zo veel, misschien vier of vijf van die mannen. Ze vertelden over thuis, over hun kleinkinderen of over hun eigen dochtertjes. Ik kon dat allemaal best wel verstaan.

Duitse kiekjes

Luchtafweergeschut

*Een kapotgeschoten geparkeerde Fokker
gevechtsvliegtuig – vermoedelijk op vliegveld
Ypenburg bij Den Haag.*

Op het strand van Scheveningen

Drumband

Op de achtergrond de Pier (afgebroken in 1941 in verband met de kustverdediging).

Maar wat ik me ook goed herinner is dat die Duitsers toen ook niet veel meer te eten hadden, het was echt alleen maar aardappelsoep.

Omdat mijn vader opdrachten aannam van de Duitsers kon hij ook z'n eigen werk doen, want zo kreeg je een paar uur per dag stroom. En we hadden een knecht, Huub, die kreeg extra melkbonnen voor de giftige stoffen die hij inademen van de ontwikkelaar en het fixeer. Later is hij nog als vrijwilliger naar het Oostfront gegaan. Daar heeft hij wel spijt van gehad, ja...

Pasfotodrukke

'Toen de pasfoto's voor de persoonsbewijzen gemaakt moesten worden, hadden we veertig man personeel in dienst die dag en nacht bezig waren. Op de Beijerlandse laan was er buiten een hele rij: de mensen stonden langs vier winkels en dan ook nog eens de hoek om. Er waren zelfs politieagenten bij om die pasfotodrukke te regelen, zoveel mensen stonden er. En op de Groene Hilledijk was het precies hetzelfde. Iedereen was een beetje nerveus, het was natuurlijk een gekkenhuis. De mensen moesten vijftig cent betalen. Voor de foto moesten ze op een rode pianokruk gaan zitten, ze kregen een nummertje en dan werd de foto met zo'n ouderwetse platen-camera gemaakt. Daar zaten zestien fotootjes op.

Opeens kwamen er twee Duitsers binnen, die moesten ook een pasfoto. Maar ze moesten op hun beurt wachten, want als de nummertjes niet meer klopten met de foto's, dan kreeg je de volgende dag de verkeerde foto. Enfin, die ene Duitser gaat zitten en zegt: 'Ik moet een pasfoto'. Mijn tante zegt: 'Je hebt geen nummertje, dus ga weg'. Zij raakt in de zenuwen: ze denkt alles raakt in de war. Ze roept m'n vader en die zegt: d'raf, achter aansluiten, niks geen gezeur. En toen heeft hij die vent van de kruk afgeslagen. Die Duitser krabbelde overeind en het wordt een heel gevecht. Op een zeker moment pakt de Duitser z'n bajonet en steekt mijn vader in zijn schouder. Iedereen vloog natuurlijk weg. Mijn vader is zelf op de fiets naar het Zuiderziekenhuis gereden. Het is nog voor de Krijgsraad gekomen en die Duitser is voor straf naar

Sonja. Het hondje is later gestolen en waarschijnlijk opgegeten.

het Oostfront gestuurd, want hij had burgers beledigd en mishandeld.'

Razzia

'Voor de oorlog had mijn vader een Harley Davidson. In de oorlog heeft hij hem uit elkaar gehaald en de onderdelen in de kelder gelegd. De wielen heeft hij gebruikt om een kar van te maken die hij achter z'n fiets kon doen. Daarmee ging hij bij de boeren op de eilanden (ten zuiden van de Oude Maas, H.P.) langs om foto's te maken en te ruilen voor eten. Op een ochtend in november 1944 zou hij heel vroeg met de buurman

weggaan om aan eten te komen. Terwijl hij het huis uitging, zag hij dat er een Duitser bezig was briefjes in de bus te doen, maar waarom dat was wist hij nog niet. Omdat wij in de andere zaak op de Groene Hilledijk een kleine foxterriër hadden zitten die nog niet zindelijk was, wilde mijn vader, voordat hij wegging, nog naar die hond. Van een andere Duitser kreeg hij zo'n briefje in de hand gedrukt: alle mannen moesten zich verzamelen op de vluchtheuvel, een soort van perronetje, bij ons voor de deur. Mijn vader dacht: ja, ik ben gek. Hij belde naar mijn moeder, we hadden nog

Sonja, het grootste meisje, met haar vader, moeder, zusje en hond in Diergaarde Blijdorp. Aan het einde van de oorlog was Sonja bijna tien jaar.

telefoon kennelijk: 'Laat Sonja de hond even komen halen, want je weet niet wat er gebeurt. Alle mannen onder de veertig worden opgepakt en mannen die al naar hun werk zijn worden teruggestuurd. Dus ik kom niet thuis.'

Ik vergeet het van m'n leven niet. Ik die Groene Hilledijk op, een kind mocht natuurlijk door, maar er liep wel een Duitse officier met me mee. Ik zou in december negen worden. Wij komen daar bij die zaak, ik zie het nog zo voor me: de luiken voor de ramen, in het portaal schuin de winkel deur met daarnaast de deur van de woning erboven. Maar er zat natuurlijk geen bel aan een winkel deur. Dus ging ik klepperde met de brievenbus. Maar er kwam niemand, dus ik op m'n hurken en riep door de brievenbus: 'Papa, papa'. En ik hoorde ineens: 'Houd je kop meid'. Mijn vader deed de deur op een kiertje open, liet de hond eruit en siste: 'En nu als de sodemieter naar huis!' Maar die officier stond nog steeds op mij te wachten en hij zei: 'Ik breng jou lekker even thuis'. En ik vertelde gewoon dat ik het hondje was wezen

halen. Ik denk nu dat het een goede Duitser was geweest, want hij zal wel gedacht hebben dat zo'n hondje ook niet vanzelf naar buiten kon komen.

Onder de winkel zat een schuilplaats, ook de buurjongen van daarboven was erin gesprongen en vandaar kon je dan ook onder de winkel van Van Haren komen. Maar ondergedoken is mijn vader uiteindelijk niet, hij kreeg een persoonsbewijs waarin hij ouder was.'

Honger

'Honger hebben wij dus nooit echt gehad, juist omdat mijn vader de eilanden op ging om te ruilen. We hadden natuurlijk hier al die middenstanders, de ene had een winkel met babykleden, de andere had herenmode en nummer drie had weer iets anders en dat nam hij allemaal mee om te ruilen voor eten. En als hij dan terug kwam werd dat weer verdeeld. Op een zeker moment kwam mijn vader terug met paard en wagen, zoveel had hij geruild. Wat hij had ging door het kolenluik de kelder in, onder de winkel: tarwe, aardappelen, appels, alles ging daarin. De winkel

was aan een dijk, dus aan de voorkant zat de kelder en daarachter zat een kamer en nog een zijkamer. Mijn zus en ik sliepen in die kamer, achter de kelder. Toen is 's nachts alles gestolen. Mijn vader zou het de andere dag gaan verdelen. Mijn moeder zat gewoon te huilen, ze zei: 'God zei dank heeft Sonja niets gehoord, want ze was er zo op af gegaan'. Ja als ik iets gehoord had, was ik er zo op af gegaan. Nou, ze hadden me dan misschien wel vermoord. Alles zal de zwarte handel zijn ingegaan.

Soms moest ik, als mijn vader op de eilanden was, naar hem toe. Hij had de kar dan nodig omdat hij eten had en omdat hij daar al was moest ik die kar komen brengen. Mijn moeder bracht me tot bij de Oude Maas, bij het Grote Lindt, tegenover Puttershoek. Mijn vader had daar ook een boot.

Je kon daar niet zomaar over, dus zei mijn moeder tegen die militairen dat ik een nichtje was dat in Rotterdam gelogeerd had.

Bij de peefabriek, de suikerfabriek daar, schoten de Duitsers V-I's af. Op

Van een filmrolletje met opnames van een Franstalige streek in 1940.

Gevangen genomen Franse militair.

een keer kwam een roeibootje van Puttershoek met Duitse soldaten die naar Rotterdam moesten en toen vroeg mijn moeder aan die Duitsers: 'Kan mijn nichtje mee terug?' Ja dat kon. En toen gaf ik haar een hand, want een tante zoende je niet. En met mijn fiets dwars over die boot staken we de Maas over en toen kwamen die V-I's ineens over en mijn moeder stond aan de kant te kijken... Als ik de kar meekreeg liet ik m'n fiets staan, want met die kar kon ik niet fietsen. En met mijn pyjama in een hoekje van de kar liep ik dan naar Maasdam, waar ik bij mensen logeerde.'

Dood

Van bombardementen kan ik me eigenlijk niet zoveel herinneren. Wij zijn door alles heengeslapen, mijn zus en ik. Wat ik wel weet, is dat mijn moeder altijd naast ons kwam zitten als wij naar bed gingen met een klein koffertje waar de filmpjes in zaten van de tijd dat wij klein waren. Wat mij nog altijd goed is bijgebleven was de armoedigheid van die tijd, het grauwe. En de razzia's. Dan werden de men-

sen bij het Feyenoordstadion verzameld om afgevoerd te worden met de trein. Ik heb daar wel eens iemand zien doodschieten omdat hij wilde vluchten uit die menigte. Die mannen stonden tussen de hekken die voor het stadion waren, daar werden ze tussen gedreven. En toen liep er ineens eentje hard weg. En toen was het: staan blijven. Er was commotie, er waren geloof ik, wel drie die wegvluchten En twee zijn toen weer tussen die mannen geschoven en eentje bleef liggen. Ik heb gezien dat ze schoten en dat er een bleef liggen. Ik kon niet zien of er bloed lag, daarvoor was het te ver, maar ik heb nog wel een hele tijd gehad dat ik daar niet meer durfde te komen, ook niet na de oorlog. Thuis heb ik er niets over gezegd.'

Het einde

'Veel school had ik op het laatst niet meer, eerst moesten we naar een ander gebouw want de school was in beslag genomen. De Landwacht is er geloof ik in gekomen. Na de oorlog hebben ze er nog NSB'ers opgesloten. Later gingen we nog maar één uur naar school, want er kon niet

meer gestookt worden. Dus ik was veel buiten. Voetballen met de jongens en zwerven door de buurt.

Aan het eind van de oorlog was het met de zaak niets meer. We hadden papieren filmrolletjes, er was geen celluloid meer. De etalage was leeg, er stonden alleen fotolijstjes. Na de bevrijding heeft mijn vader er nooit last van gehad dat hij ook voor de Duitsers had gewerkt. Iedereen kende dat verhaal dat hij die Duitser bijna blind had geslagen. Bovendien, al die winkeliers hadden aan de Duitsers geleverd. Iedereen moest natuurlijk leven. Dat wij foto's maakten begreep iedereen, zo ging dat.'